

A VÉN SZERELMES ÉS TÁRSAI

A magyar irodalom nehezen képzelhető el a két Kisfaludy, Sándor és öccse, Károly nélkül. Legalább ennyire valószínű, hogy a szlovák irodalmi tudat kirekessze a két Chalupkát, Jánt és Samót. Talán Samo az ismertebb, aki Štúrék nemzetébresztő programjának képviselőjeként a szlovák irodalomban emblematikussá vált *Mor ho!* című epikus költeményében a végsőkig való ellenállás kötelességét hirdette: „Ha a lelkedet adod is a vad harcban / Pusztíts csak és válaszd a nemléte a rabság helyett”¹

Ez a fajta hang, a rabság állapotának elutasítása a magyar irodalomban sem ismeretlen például Batsányinak és Petőfinek köszönhetően. Ha a kor – a 19. század – szellemével magyarazzuk a rabságot elutasító lendületet, akkor nyilvánvaló, hogy Samo Chalupka és Petőfi célja egy és ugyanaz, és a kor logikus paradoxona, hogy éppen ezért alakul ki konfliktushelyzet, amelyben az elvárt megértés hiánya elenségképet szül.

Milyen szerep jut ebben a konfliktusként ábrázolt általános helyzetben Ján Chalupkának és hogyan kerül a képbe a két Kisfaludy?

Ján Chalupka, az idősebb testvér, a gondolkodása alapját képező felvilágosult racionalizmusnak köszönhetően a párbeszéd szükségszerűségében hitt – és bár a szlovák nyelvet, értékeket védő pozícióját valójában ő sem adta fel soha, a magyarokkal és németekkel való együttélést reális lehetőségnek tartotta. Egyházi emberként sem került a szerelmet mint témát. E téma kapcsán léphet be a képbe Kisfaludy Sándor. Sándorral rokonítja Chalupkát az is, hogy ő

is a klasszicizmus szerzője, akinél azonban már olyan elemek is megjelennek, amelyek a romantika fellépését készítik elő. Ennél sokkal fontosabb azonban a másik Kisfaludy testvér, Károly szerepe. Chalupka, bár írt egy regényt is, igazán otthon a (gyakran bohóza-ti elemeket sem nélkülöző) vígjáték műfajában volt, és e téren mesterének, példaképének – nagy valószínűséggel – Kisfaludy Károlyt tartotta. A szlovák szakirodalom azonban nem foglalkozik a Kisfaludy-hatás kérdéseivel. Alexander Noskovič, aki *Ján Chalupka (Tvorca slovenskej veselohry)* (Ján Chalupka [a szlovák vígjáték megteremtője]) címen írt monográfiát e témában, a Chalupkát ért hatásokkal kapcsolatban német és francia példákra utal. A *Kocírnikovo*² kapcsán Wieland *Geschichte der Abderiten* című 1774-es regényét említi, a *Staruš pliesnivecrôb*³ írva a moliere-i hatást emeli ki.⁴

Chalupka német nyelvű regényének, a *Bendegucznak* fordítója Ján Vladimír Ormis a fordításhoz csatolt – és azzal együtt megjelentetett – jegyzeteiben ugyan egymás mellé állítja Kisfaludy Károlyt és Chalupkát, de csak abban az értelemben, hogy a nemzeti irodalmak tekintetében mindketten a nemzeti nyelvű vígjáték „atyjának” tekinthetők: „Kisfaludy – Kisfaludy Károlyt érte alatta (1788–1830), híres magyar költő, a magyar dráma megalapítója. A magyar vígjáték atyjának nevezik (akárcsak nálunk Ján Chalupkát).”⁵

Sziklay László *A szlovák irodalom története* című munkájában ugyan csupán egyetlen Chalupka-darab kapcsán, viszont mégis eléggé egyértelműen utal a Chalupka és Kisfaludy között feltételezhető kapcsolatra: „Nem állunk meg hosszasan annál a kérdés-

nél, hogy Chalupkának ebben az esetben is megvoltak az előzményei. Moliere mellett most Kisfaludy Károlyra is célozhatnánk, a jellem tulajdonságait kifejező nevek használata is arra mutat, hogy Chalupka ismerete a magyar vígjátékírás mesterét.⁶

Ahhoz, hogy tisztában legyünk Chalupkának a magyar irodalomhoz fűződő kapcsolatával, feltárhasuk forrásait, a legjobb és legmegbízhatóbb segítséget maga Chalupka kínálja fel. Ehhez más mellett német nyelven írt regénye szolgál útmutatóként, amely 1841-ben jelent meg Lipcsében *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint* címen.

A regény főhőse Bendegucz, egy hosszúra nőtt, leginkább maskarába öltözött emberre emlékeztető túróci nemes, akinek a születésekor kapott Árpád sem eléggé ősmagyar név, ezért ikrei, Etelka és Lehel keresztelőjekor nevet vált, hogy Bendegúczként élhessen tovább. Egy túrócszentmártoni megyei választáson elájul és álmodást lát. Álmában megjelenik Attila (az Isten ostorával) és Árpád (Lehel kurtjével), és utóbbi sarkantyújával lovaggá üti Bendegúczot. Feladatot is bíz rá: a magyar nyelv bölcsőjét kell megtalálnia. A regény az ennek a célnak szentelt kalandos utazás bemutatása. Igaz, kísérőivel, az ugyancsak nemes Gyula Kolompossal és közös szolgájukkal, Pista Kurtaforinttal csak Bukarestig jutnak el, de rendíthetetlenül hisznek abban, hogy a Bukarestben élő magyarok „felfedezése” emléküket örökbecsűvé teszi. Szatíra, útirajz, korkép – így is körülírható ez a regény, amely bizonyos értelemben exotikus jelenségnek tekinthető. Chalupka minden esetleges elvárással ellentétben, amely abból indulhatna ki, ahogy a szakirodalom a regényt jellemezni szokta, ti. hogy a magyarkodást állítja pellengetre, nem ellenségképpen gondolkodik.

A regény 1983-ban megjelent szlovák fordításának utószavát író Tomáš Oravec Bendegúczék kudarcát a következőképpen összegzi: „Zavarodott, elvakult és elnemzetietlenedett nemesi urambátyámék a minimális anyagi, de legfőképpen szellemi feltételek hiányában messzebbre nem is juthattak”, illetve: „Felfedezők, úttörők, pionírok lettek, legalábbis önmaguk és korlátolt környezetük számára”.⁷ Az Oravec által használt fogalmak, különösen a zavarodott és az elvakult azonban olyan érzelmi távolságot teremthetnek a szöveg és olvasója között, amely pontatlan kommunikációt eredményezhet a kontextust illetően, s inkább a Štúr-generációra jellemző konfrontatív modell létét feltételezi. Az idősebb Chalupka azonban nem a magyar közeget utasítja el. Álláspontjára a kultúra, a nyelv érdekképviselete jellemző, a magyar nyelvért és nemzeti identitásért folytatott küzdelem érvrendszerét használva. Chalupka érvelése racionális és nehezen megkérdőjelezhető, a leginkább így foglalható össze: ha a magyarok a nyelvben a nemzeti lét zálogát látják, akkor el kell fogadniuk a szlovákok identikus

érvelését, és nem jogos megkérdőjelezniük a szlovák nyelv tanítására és ezzel kapcsolatban a szlovák kultúra terjesztésére irányuló törekvéseket.

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az érvrendszer ilyen formában való rögzítéséhez nélkülözhetetlen Chalupka vitairatainak ismerete (ld. pl. *Ungarische Wirren und Zerwürfnisse*⁸), illetve annak tudása, hogyan viszonyult a kor egyéb jelentősebb vitairataihoz. Ebben az összefüggésben Samuel Hojč *Sollen wir Magyaren werden?*⁹ című írása jut fontos szerephez, melyre a *Bendegucz* szövegében is található néhány közvetlen utalás.

Chalupka az erőszakmentes, érvek alapján megszülető felelős szabad döntés szükségszerűségét hirdeti. Bendegúcznak nem az a baja, hogy magyar, hanem az a hite, hogy nevet és ruhát váltva „ősmagyar” lehet. Magyarságának kérdése – Chalupkára jellemző módon – összetett: az apa túróci nemes, de magyarul nem tud, az anya Bélteky, és nemcsak azt várja el fia házitanítójától, hogy magyarul tanítsa a fiút, hanem azt is tiltja, hogy az szlovákuul tanuljon. Sőt ő maga is megtesz mindent annak érdekében, hogy a szlovák nyelvvel szemben fia ellenszenvet érezzen: „A kezdetektől fogva nagyon igyekezett, hogy a szlovák nyelvvel szemben ellenszenvet ébresszen benne.”¹⁰ Már az anya esetében is láthatóvá teszi Chalupka, hogy a „hatalmi” pozícióból való ráhatás eszközei és a tiltás nem érnek célt. Bendegúcz természetesen megtanul szlovákuul, és bár magyar tudása elér egy szintet, nem lesz hibátlan.

Bendegúcz esetében nem mellőzhetjük azt az aspektust sem, amely a nemest a „natio Hungarica” részének tekintette, anélkül, hogy nyelvi identitása kérdéseivel foglalkozott volna. A 19. század számára azonban az identitás kérdése kulcsfontosságúvá válik. Bendegúcz, a nemes, tehát a múlt nemzetkonceptiója szempontjából a nemzet része, kulturális identitását vizsgálva azonban látható, hogy Chalupka is ketős kötődésűként teremti meg a figurát, arra is figyelmeztetve, hogy a hovatartozás kérdésének megoldása szabad választás eredménye kell hogy legyen.

A félreértések elkerülése végett szükséges azonban azt is leszögezni, hogy Chalupka álláspontja ebben a kérdésben nagyon pontosan körülhatárolható, és ezt az álláspontot a regényben (Chalupka néhány más művéhez hasonlóan) a „tanultak”, a műveltséggel rendelkezők képviselik (elsősorban a tanárok és az ifjúság, a diákok). A diákokkal találkozó Bendegúcz mindig neveltség tárgya lesz, részben hibás magyar tudása miatt, részben pedig azért, mert el akarja titkolni, hogy jól tud szlovákuul.

Chalupka számára az identitását vállaló fiatal szlovák nyelvű értelmiség a jövő biztosítója, miközben Bendegúcz alakjában a túróci (árvai, lipetői) nemesség (elsősorban kismesek) számára felkínált alternatíva sem kirekesztő jelegű. A magyar kultúrközeg akceptá-

lása, sőt elismerése és a szlovák nyelv és kultúra fejlesztése lehetőségeinek biztosítása a regény Chalupka által megteremtett világában még egyensúlyi helyzetben léteznek. Az sem elhanyagolható tény, hogy az 1841-ben megjelent regény történéseit 1833-ba helyezi a szerző. A Chalupka-életmű kontextusát ismerve a két évszám azért válik fontossá számunkra, mert a történet ideje abba a korba helyezi a *Bendegucz*t, amely a szlovák és magyar kultúrközeg kontaktusainak kutatásai-val foglalkozó szlovák irodalomtudomány álláspontja szerint is a szlovák–magyar kapcsolatok szempontjából konfliktusmentesnek tekinthető szakasz vége felé helyezhető el.¹¹ (Ezt a konfliktusmentességet tükrözi egyébként Chalupka 1835-ben megjelent magyar nyelven írt vígjátéka, *A vén szerelmes*¹² és ennek a darabnak Chalupka által készített szlovák verziója, az 1837-es *Starúš pliesnivec* is.)

Az 1840-es évek elején (a regény megjelenésekor) Chalupka álláspontját ebben a kérdésben a fokozódó szépségszomj jellemzi. Ezt mutatja a már említett, 1842-ből származó vitairata, az *Ungarische Wirren und Zerwürfnisse* is. „Ha a magyarok hagyták volna, hogy a dolog úgy haladjon tovább, ahogy haladt” – mondja Chalupka, akkor idővel egy „Magyaria” részei lettünk volna mind¹³. Az 1842-es írást azonban már az elszalasztott lehetőség konstatálása és az elmélyülő konfliktus okainak felsorolása jellemzi. Ebben az értelemben a *Bendegucz* megjelenésének és a regény történéseinek különböző ideje egy olyan olvasat előtt nyit utat, amely az elszalasztott lehetőségek okait tárja fel.

Azok, akik a 19. századi szlovák és magyar kultúrközegben is biztonsággal mozognak a szöveg jóval több értelmezési lehetőséget kínál. Akár azt is állíthatjuk, hogy a szlovák olvasónak írt német nyelvű regény a magyar kultúrközegnek az értelmezésbe való bevonása nélkül szinte csak a pusztán történetreprodukálás szintjén ragadható meg. A 35 fejezetből álló regény 34 fejezete élén magyar nyelvű idézet áll (kivételesen a 3. fejezet, de itt az idézet maga hiányzik), olyan szerzőktől, mint Faludi, Amade, Csokonai, Balassi, Tinódi, Dugonics, Kisfaludy, Dayka, Ráday, Virág, Vörösmarty.

Bendegucz gömöri tanulmányai során magyar művekkel ismerkedik: „Többek között a Ronto Pált, a Kartigamot, a Peleskei notáriust olvasta.”¹⁴ Kisfaludy Károly vígjátékait olvasva határozza el később, hogy legfőbb ideje megnősülnie, mert ahogy Kisfaludy mondja: „Aszszony nélkül sántít a gaszdaság” (*Bendegucz*, 21). Kislányá Dugonics *Etelkájának* tiszteletére kapja a nevét („Dugonics tiszteletére Edelka” – *Bendegucz*, 32), és az ikerfiú azért lesz Lehel, mert a hét vezérig vezeti vissza családfáját. Olvasmányai között szerepel – ismét Kisfaludy vígjátékaival egyetemben – a Tudományos Gyűjtemény egy teljes évfolyama is(!). Álmában Attilát és Árpádot látja (hi-

szen „extra Hungariam non est vita” – *Bendegucz*, 32). Címerének jelszava: „Eb aki nem” (*Bendegucz*, 33). A magyar nyelv bölcsőjét Csomát követve keresi (*Bendegucz*, 45). A falu lelkésze *Magyar Kurírt* olvas (*Bendegucz*, 49). Útja során a társaság bizalmát a magyarok Istenébe veti (*Bendegucz*, 70). A nemzeti és nyelvi kérdéstről vitatkozva Széchenyi és (a *Bendegucz*ban hangsúlyos szerephez jutó) *Világ* című műve dominálnak (*Bendegucz*, 72). Az egyik beszélgetés témájaként megjelenik a magyar nyelvújítás (*Bendegucz*, 74). Bendeguczék Mátyás uralkodásának aranykoráról ábrándoznak (*Bendegucz*, 82). Gyula *Jelenkort* olvas (*Bendegucz*, 105). Miskolci tartózkodásukkor a tiszteletükre összegyűlt társaság Bajzától Vörösmartyig – ábécésorrendben – mond tósztot a híres írókra (*Bendegucz*, 129). A színház szerepéről beszélgetve megemlítődik a (magyar) Akadémia pályázata, amely a színház kérdéseinek megoldását célozta (*Bendegucz*, 141), szó van a *Vérnásról* is (*Bendegucz*, 142). A szövegben Buda és Pest már Budapestként szerepel (*Bendegucz*, 145) és budapesti tartózkodásuk során Bendeguczék meghívást kapnak a Kaszinóba, ahol Kőrösi Csoma, a nyelv és az Akadémia kérdései mellett utalás történik a „Conversationslexikon”-ra is (*Bendegucz*, 156). Részt vesznek egy lóversenyen, melynek pontos dátumát is közli a szöveg: „der 23. Mai 1833” (*Bendegucz*, 163), és melynek végén Széchenyi Istvánt és az utazók triumvirátusát egyaránt megjelölik a jelenlévők (*Bendegucz*, 165). A színházban este A pártütőket nézik meg (*Bendegucz*, 165), melynek szerzője a regényben többször említett Kisfaludy Károly. Másnap részt vesznek az Akadémia egy ülésén, és Bendegucz lélekben már Kazinczy képe mellett látja a saját portréját a „Magyar tudós társaság” évkönyveiben (*Bendegucz*, 165). Debrecenbe érve Bendegucz megkönnyezi, mikor a helyi kántorok Csokonai *Földiekkel játszóját* éneklük a tiszteletükre (*Bendegucz*, 183), és az a legfontosabb számára, hogy lássa a magyar „Virgil, Horaz, Ovid” (*Bendegucz*, 183) sírját. A magyar kontextus ismeretében válik értelmezhetővé, miért tartja túlzónak a feliratot. Fenntartásai érthetőek, ha tudatosítjuk, hogy Kazinczy mellett akarja látni magát. Erdélybe érve azzal kell szembesülniük, hogy semmit sem tudnak *Etelközről* (Atealkuzu), a finn világról (Finnewelt); nem olvasták Horváth *Rajzolatok című művét* (*Bendegucz*, 188). Megjelenik a szövegben a „Széchenyischen Bibliothek” (*Bendegucz*, 197), Julianus barát (*Bendegucz*, 205), Báthly József írása (*Magyarok emléke a velek rokon s azon egy kormány alatti nemzetekével 1526 óta*, Buda 1836 – *Bendegucz*, 210); szó van a pesti közsínházról, Hild épületeiről (*Bendegucz*, 224), az egymással vetélkedő két Auróráról (*Bendegucz*, 227) és Wigand Ottó könyvkereskedése is szerepet kap (*Bendegucz*, 241). (Az *Aurórákat érintő utalás azért is érdekes, mert a szlovák fordító a kon-*

textus részletesebb ismeretének hiányában rosszul fordítja ezt a részt.)

Ha Chalupka szigorúan irodalminak nevezhető példáit vizsgáljuk, a *Bendegucz*, *Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint* című regény alapján megállapítható, hogy Kisfaludy Károly és Csokonai Vitéz Mihály dominálnak, s ha figyelembe vesszük a szlovák és magyar verzióban is létező Chalupka-vígjátékokat, *A vén szerelmest* és a *Starúš pliesnivecet*, akkor megállapításunk általános érvenyt nyer. Azzal a pontosítással, hogy Chalupka vígjátékaiban a Csokonai-hatás könnyen felmérhető, hiszen Csokonai közvetlen idézetek¹⁵ formájában is jelen van, míg Kisfaludy hatása áttételesen, elsősorban a műfaji elemek szintjén realizálódik. Innen nézve tűnik úgy, hogy Chalupka A pártütőknek a *Bendegucz*ban való szerepeltetésével maga adja meg a kulcsot művei előszövegeinek tekintetében, a figyelmet Kisfaludyra irányítva.

A pártütők Kisfaludy 1819-ben írt vígjátéka, abból a korszakából, amelyből az egyébként sokkal sikeresebb A kérők is származik. A kérők vagy az ehhez a típushoz illeszthető *Csalódások felől olvasva meglehetősen távolinak*, áttételesen tűnhet a kapcsolat Chalupka és Kisfaludy között. A pártütőket olvasva azonban nyilvánvaló lesz, hogy Chalupkát nemcsak német és francia szerzők, darabok inspirálták, hanem Kisfaludy Károly is, sőt talán elsősorban és leginkább Kisfaludy.

A pártütők a magyar drámatörténet, illetve Kisfaludy művészetének elemzői számára az érdeklődés perifériáján található vígjáték. „Vígjátékai közül a Pártütők idegen tárgyú” – mondja Bayer József Kisfaludy Gaal Györgyhöz írt levelére hivatkozva, melyben arról ír, hogy „e darabja tárgyát Claurenből vette”¹⁶. Az idegenszerűség alátámasztása érdekében érvelő Bayer állításai abból a szempontból válnak érdekessé, amennyiben rámutatnak A pártütők egy olyan specifikumára, amely a nem magyar Chalupka számára mintáértékűvé tehetette a darabot, ti. arra, hogy nem a magyarság kérdése a darab domináns eleme: ez a kérdés a színház ügyének körülménye és a vidéki élet figuráinak bemutatása mellett nem is jut valós szerephez. A „nálunk” fogalma a darabban nem kirekesztő és nem kisajátító jellegű. Ez a nálunk a vidék, ahol a színházért harcolni kell, ahol a helyi közigazgatás képviselői megmosolyogtatón kicsinyesek és korlátoltak. „A magyar falusi élet alakjait látjuk itt: a notáriust, kántort, az öregbíró és a törvénybíró, de nem olyan jellegzetes modorban, amely a magyar falusi élet ismeretét árulná el.”¹⁷ A pártütők tehát úgy magyar, hogy nem magyar, és ami ugyancsak fontos (főként Chalupka szempontjából), hogy a nemesség nem jut szerephez a darabban.

A környezet, amelyben A pártütők játszódik, és a típusok, melyek a darabban felvonulnak, Chalupka legjelentősebb vígjátékában, a *Kocúrkovóban* is megtalálhatóak. A konfliktus lényege is ugyanaz: a jövőt szol-

gáló művelt ember és a korlátolt vidék világának ütközése. Külön említést érdemel a dal/dalok megjelenése (ez az elem a Chalupka-darabok egyik jellemzőjévé válik, mindegyikben fontos szerephez jut). A pártütőkben Palkó, a notárius reménytelenül szerelmes fia dalal fejezi ki érzéseit („Tekints ide édes rózsám, Csak még egyszer pillants reám! Meghallgat szép angyalom, Immár szavadat hallok”¹⁸).

Kisfaludy és Chalupka vígjátékai világának rokon elemei A pártütők (1819) és a *Kocúrkovó* (1830) összehasonlításából vezethetőek le, a további Chalupka-darabok esetében a kapcsolat áttételesen működik, a *Kocúrkovó* közvetítő szerepe révén. (Tudni kell, hogy Chalupka vígjátékainak zöme a kocúrkovói világ variációja, továbbírása.) A *Kocúrkovóban* jut a legfontosabb szerephez az értelmiséginek nevezhető elem, a túróci származású fiatal tanárnak, Svobodának köszönhetően (beszélő név; jelentése: szabadság), aki típusát tekintve A pártütők Elekjének rokona. A pártütőktől eltérően azonban – a Kisfaludy életmű egészére azonban nagyon is jellemző módon – a *Kocúrkovóban* a nyelvi-nemzeti kérdés fontos szerephez jut. Egyrészt – a *Bendeguczra* is jellemzően – a magyarkodás megkérdőjelezése, másrészt a „nemzeti” vállalásának, szolgáltatásának fontossága révén. A pártütőkre jellemző módon a jövőt megcélzó Svoboda és a visszahúzó erőt megsemmélyesítő Tesnošil csizmadia és tanácstag világának ütköztetése alakítja a történetet. Tesnošil János magyarkodását a felesége, Madlena jellemzi a legtalálébban: „Maga mindig csak ezt a magyart szajkózza, én meg csak annyit értek hozzá, mint lúd a sörhöz.”¹⁹ Chalupka azonban arra is odafigyel, hogy Tesnošil álláspontja is indokolt legyen: „Mi itt maradunk, ahol vagyunk, de szomszéd asszony, egy szó mint száz – egy-két év múlva állítólag már a drótosok is így kiabálnak majd: Fazekat drótoztassék asszonyom! És maguk, buták, nem fogják érteni!”²⁰ A vígjátéknak ezt a szálát követve olyan elemek, témák jelennek meg a szövegben, amelyek majd a *Bendegucz*ban jutnak fontos szerephez. „Eb aki nem!” (*Kocúrkovó*, 24) – kiált fel János mester, s ahogy láttuk, ez lesz Bendegucz jelszava is; a regényben tér vissza a magyar nyelv szláv jövevényszavainak kérdése is, ami a vígjáték párbeszédeinek is témája: „mákos galuska és kolbász – csupa szlovák [szó]”²¹.

Tesnošil „szellemi társa” a darabban a „pán z Chudobíc”-ként megnevezett figura (a név jelentése: Szegényfalva ura), aki hatalmi pozícióját felhasználva akarja biztosítani a magyar nyelv tanítását a helyi iskolában. „És legfőképp, a magyart az iskolában nekem el ne hanyagolja”²² – figyelmezteti a helyét éppen elfoglaló fiatal tanárt, Svobodát. A legfontosabb diák természetesen Attila, az úr (a szerzői utasítások alapján) némileg együgyű fia, akinek magyar tudására az apa már most is büszke: „No Attila, bát-

ran, semmit se félj! – Angyal? A: Andal”²³ Svoboda és Szegényfalva ura beszélgetésének domináns témája – a magyar fordítás számára nehezen megragadható – „uhorský” és „maďarský” problémája²⁴ (a különbségtetés a *Bendeguczban* is fontos!). Svoboda a magyar példákra, útmutatásra hivatkozva az „uhorský”-n belüli magyar és az „uhorský”-n belüli szlovák megkülönböztetésének fontosságát hirdeti, a kölcsönösség lehetőségének fenntartása mellett: „Vajon a szlováknak nincs saját nyelve, saját öltözet, saját szokásai?”²⁵ – kérdez vissza abban a helyzetben, mikor a Csokonai nevét „Kočony”-ra fordító (mert teljesen tájékozatlan) beszélgetőtársa a következőket állítja: „Ne akarjon megteveszteni! A »magyar« [»uhorský«] nyelvnél és magyar nadrágnál és magyar kenyérnél és magyar bornál, magyar dohánynál, magyar szalonnánál, magyar bajusz-nál etcetera több – nincs semmi a világon!”²⁶ Egyébként jellemző, hogy mikor magyarul szól partneréhez Svoboda, akkor az visszakozót fúj: „Én szeretem, még hozzá reménytelenül, a magyar nyelvet, de hijába, mikor hiába. – Mondtam már magának, hogy az régen volt és mára elfelejtődött, amit Oszgyánban tanultam volt.”²⁷ Így válik egyedül elfogadhatóvá, követhetővé Svoboda álláspontja, aki a saját értékek gyarapítását és a másoké elfogadását, elismerését hirdeti: „Bizony... én tudom tisztelni a magyar írókat.”²⁸

Ahogy már volt róla szó, akárcsak Kisfaludynál A pártütőkben, Chalupka *Kocúrkovójában* is szerephez jut a dal. Fontosságát a Chalupka-életműben jelzi az is, hogy pl. a már említett *A vén szerelmesben*, a *Staruš pliesnivec*ben és a *Bendeguczban is több – a műveken át egymással kommunikáló – dalbetét szerepel. A Kocúrkovo teljes második felvonását kitöltő erdei jelenetben többek között elhangzik egy olyan dal – dalrészlet –, amelyet Gyula és Pista a *Bendeguczban* is énekelnek: „Ha füst kanyarog a számból, / nem bánom, és ha a világ elpusztul is. / A füsttel elszáll minden gondom, / vele a fiatalság is szabadon folyik, / míg a sírba nem füstölöm magam.”²⁹*

Mindenféleképpen említést érdemel, hogy Chalupkának a *Kocúrkovo* című vígjátékával azonos címet viselő prózájában, amely 1836-ban jelent meg Karol Kuzmány *Hronkájában*³⁰, a Kisfaludy vígjáték, A pártütők egyik központi témája – a színház – is domináns szerepet játszik. A helységbe érkező vándorszínészek egy számukra szerencsés félreértésnek köszönhetően megtöltik a fogadó nagytermét. A *Stuart Máriát* adják – németül –, és a helyi nótárius némileg pontatlan információja alapján a helyiek azt remélik, hogy az este folyamán kivégzés tanúi lesznek – egy vígjáték keretében! Az előadással egy időben az utcán medvetáncoltatók szórakoztatják nézőiket, s ezek száma a *Stuart Mária elől menekülőikkel egyre gyarapodik. A színházi este „eredménye”, hogy a színészek számára büntetést helyeznek kilátásba a helyi előljárók, ha más-*

nap délig nem hagyják el Kocúrkovót, a medvetáncoltatók azonban maradhatnak a következő vasárnapig.

Chalupka elbeszélőjének rezignált félmosolya A pártütők Elekjét idézi fel, aki Körmösdy táblabíró Schillerrel kapcsolatos értetlenkedésére reagál hasonló módon: „... nálunk ily felséges elme ki nem fejlődhetik, már zsengeiben letiporja a komor élet... ily ember nem teremhet – nem is kellő, mert érdemét méltányolni nem tudjuk.”³¹

Kocúrkovo a színtere *A vén szerelmes* átdolgozása-ként született *Staruš pliesnivec*nek is, amely 1837-ben jelent meg Lőcsén. Előszavában Chalupka a következőket írja: „Ennek a »Staruš«-nak, mellyel most ismerkedhet meg a szlovák közönség, a bátyja a »Vén szerelmes«. Azt kívánnánk, hogy ez a mi szlovákunk éppen úgy tessék a magyaroknak, ahogyan a magyar tettett a szlovákoknak és németeknek. Semmilyen magyar könyv oly megbecsülést nem szerzett még, mint szerzett a »Vén szerelmes« nagyszámú szlovák és német olvasójánál – megnyitva ezzel az utat a magyar nyelv előtt Liptóban, Túrócon és Árvában. Bemutatták már magyar színpadon is, és ez a szerencse sem jutott eddig osztályrészéül szlovák tollnak.”³² *A vén szerelmes* magyar színpadon való bemutatását Sziklay adatai is alátámasztják: „1835 áprilisában elő is adta Miskolcon a Celesztin és Ujfalussy Sándor színingazgatók vezetése alatt álló színtársulat.”³³

Jellegét és típusait tekintve *A vén szerelmes* és a *Staruš pliesnivec* világa identikusnak mondható. A *Staruš* színtereként megnevezett Kocúrkovo A pártütők színtereként szolgáló „vidék” koncepcióját követi. Az eltérés a két darab között a szlovák–magyar békes együttélés hangsúlyozásában ragadható meg, ami *A vén szerelmestől eltérően a Staruš pliesnivec* egyik domináns eleme lesz. A szlovák vígjátékot elemző Alexander Noskovič is kiemeli, hogy Chalupka számára a szlovák Sabínka és a magyar Miska kapcsolata több egy egyszerű szerelmi történetnél: „Chalupka ábrázolásában ugyanis a nemzetiségi szimpátiák győzelmének szimbólumai is, előítéletektől megfosztottan és egyenrangúként szerepeltetve.”³⁴

A vén szerelmesben azonban még egyértelműen a Kisfaludy-követés és a magyar kultúrközeghez való kapcsolódás szándéka dominál. (Bayer *A magyar dráma-irodalom története* című munkájában „Chalupka János” vígjátékát a Kisfaludy-utánpótlókat tárgyalva említi.³⁵) Megjegyzendő azonban, hogy a német orvos szerepeltetésével és a lengyel nóta elhúztatásával a sokszínűség irányába való nyitottság itt is megfigyelhető. A teljesség kedvéért viszont azt is meg kell említeni, hogy *A vén szerelmes címszereplője, Quoniam Vilmos* a magyart törve beszélő lány láttán így sajnálkozik: „Csak Tót ne vólna, olyan Magyar menyecske vólna, hogy”... „Oh csak Tót ne vólna! Olly rútol tóri a Magyar szót mint a Német Doktorunk” (*A vén,*

52–53). Mivel azonban Chalupka a darab során végig szimpátiával ábrázolja a német doktort, a kisasszonynak Eisenbart seborvos mellé állításával a megjegyzés éle rögtön tompul is.

A vén szerelmes főszereplője tehát Quoniam Vilmos, a hatvan esztendőes peleskei nótárius – ebből arra következtethetünk, hogy a Kocúrkovónak megfeleltethető, jellemzően magyar vidéket a Gvadányi révén a magyar irodalomban mintává emelt Peleskével azonosíthatjuk.³⁶ A többi szereplő közül Dorottyá válik ki, akit maga Chalupka nevez meg „vén kisasszony”-ként, és aki a Csokonai előképet felidéző módon üldözi szerelmével a nótáriust. A második felvonásban Dorottyá és a nótárius párbeszédének megértése nemcsak a nyelv, hanem a 18. század végi, 19. század eleji magyar irodalmi kontextus ismeretét is igényli. „Azt mondom, mikor Pestről haza jött lelkem, olyan cifra legény volt ám, ein süperber Mensch, einzig!³⁷ – udvarol Dorottyá (*A vén*, 47), és Csokonai *Dorottyájára*, valamint Gvadányi *Peleskei nótáriusára* egyaránt utal nosztalgikus visszaemlékezése, melyben azok az idők időződnek meg, mikor „csinos magyar” öltözetben a múltban együtt táncoltak (ld. *A vén*, 48).

A darab Fegyverneki strázsamestere is Csokonait idézi (ld. Tempefői), és a darabban Fegyverneki Csokonait (is) énekel: „Drága kincsem, galambocskám / Csikóbőrös kulacsocskám...” (*A vén*, 60). A dal egyébként a *Starúšban is elhangzik, Miska, a magyar legény előadásában* (ld. *Starúš*, 51).

A vén szerelmes harmadik felvonása lakodalomba forduló tora során a dalok fokozatosan átveszik a párbeszéd szerepét (ugyanaz figyelhető meg a *Starúš* harmadik felvonásában is), illetve a dalok közé szöve Csokonait idézi a szöveg. A darab fiatal férje, Sándor – a szerzői utasítás szerint „énekelve” – így kezdi: „Asszony, míg ingó kegyelmed / Tiszta szívemhez hajolt / S álva tartott hű szerelmed / Boldogabb nálam ki volt?” Máli, a fiatalasszony – ugyancsak a *Szemrehányás* című Csokonai versen belül maradván – ezt válaszolja (az ő estében is módosul kissé a Csokonai-vers szövege): „Érzem, hogy a férjfe elme / Nyári árnyék ként kereng / Hogyha más nyalánk szerelme, / Mint zephyr körülte leng.” Majd együtt: „Neked is óh, kedvelt lélek, / Szád szemed tagadja bár, / Kedvesebb kezdett lenni nálam / Egy enyegő lepke már” (*A vén*, 70–71).

A *Starúš pliesnivec* története a magyar előképpel azonos: egy frissen megözvegyült vénember elhatározza, hogy a házuknál nevelkedő fiatal rokon lányt még a feleség temetése napján megkéri. A lány mást szeret, ezért egy csínyet kieszelve túljár nevelője eszén és feleségül megy választottjához. A hoppon maradt vénember – barátai társaságában – a helység korosabb hölgyeinek figyelmét élvezve vigasztalódik. Quoniam Vilmost a szlovák változatban Ignác Pomazalnak hívják, Máliból Sabínka lesz, Sándorból Miska. Eisenbart seb-

orvos Lesebuch, Fegyverneki neve Dunaparti, a hölgyek pedig, akik *A vén szerelmesben* Szarkalábné, Örszi és Dorottyá néven „vadásztak”, a *Starúšban* Vdova Frntolinka, Panna Beloritka és Panna Svrboritka nevét viselve folytatják a küzdelmet (a férfiért), a reményt soha fel nem adva.

Bár a történet szintjén a szlovák darab esetében *A vén szerelmes* ismétlését konstatálhatjuk, a *Starúš* szerelmespárja külön figyelmet érdemel, és nem csak azért, mert Miska az egyetlen a Chalupka-életmű fontos alakjai közül, aki makaróni nyelven beszél, hogy megértesse magát a szlovák Sabínkával. Más helyzetben is van, mint mondjuk a chalupkai Kocúrko emblemikus alakjának számító Tesnošil mester, aki nyelvtanilag korrekt magyarsággal szólal meg a szlovák szöveggörnyezetben. Miska esetében Chalupka egy önmaga számára is kihívást jelentő nyelvi helyzetet teremtett meg – a magyar Miska, aki szeretne szlovákul megszólalni a szlovák szöveggörnyezetben: „Mit bánom én! Itt levél apámtól, hogy szabad téged házasodni, és itt a dispenczió. – Ma van a vég”; „Te szép lány, azon kívül is, de ez remekebb kell legyen a remeknél.”³⁸

Miskának és Sabínkának köszönhetően jelenik meg (az egyébként a szlovák alakváltozatban is a bohózat-hoz közelítő darabban) az az elem, amely a *Starúš* *A vén szerelmesnél* izgalmasabb, érdekesebb, fontosabb művé emeli. Jellemzően az esküvő utáni párbeszéd a hordozója annak a tartalomnak, amelynek közvetítését Chalupka a 30-as években kiemelten fontosnak tartotta egy közös, magyar–szlovák jövő lehetősége szempontjából. Miska eredetileg azt tervezi, hogy Sabínkából a jövőben „igazi magyar menyecske” lesz, és „szlovákul egy szót se”³⁹. A fiatalasszony ezt azonban máshogy gondolja: „Ah, én kedves kincsem, abból nem lesz semmi. Ezt az esküvőn nem ígértem, én szlovák maradok örökkön örökké Ámen. Anyám is szlovák volt, és azt a sírban sem bocsátaná meg nekem, ha szégyenkeznék a nyelv miatt, amit ő tanított nekem, mikor a mellén táplált. De a te kedvedért félig megmagyarosodok, lelkem, kedvesem.”⁴⁰ Sabínka válaszát hallva Miska belátja, hogy neki is közelednie kell: „Bravó, lelkem! annál inkább becsüllek, és én is félig szlovák leszek, vagy hogy is kell mondanom.”⁴¹ Ezt a gondolatot rögzíti a darabot záró énekes táncos jelenetben Dunapartinak a fiatalokra mondott tószta is: „Bravó! Az isten éltesse a szlovákot is és a magyart is.”⁴² ■ ■ ■

Dusík Anikó (1963): irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének tanára. Pozsonyban él.

- 1 *zlatyfond.sme.sk/dielo/83/Chalupka_Mor-ho/1*. „A čo i tam dušu dáš v tom boji divokom: / Mor ty len, a voľ nebyť, ako byť otrokom.“ – Ha másként nem jelzem, a szövegeket a saját fordításomban közlöm.
- 2 Ján Chalupka: *Kocúrkovo*. Študentská knižnica – Edícia Populart, 1995. (A kiadás szövegforrása: Ján Chalupka: *Drámy*. SVKL, Bratislava, 1954) A továbbiakban: *Kocúrkovo*.
- 3 Ján Chalupka: *Starúš plesnivec*. In *Dramatické spisy Jána Chalupky*. Sväzok V. Turč. Sv. Martin, 1874. 5–60. A szlovák szakirodalom általában *Starúš plesnivecként* tartja számon, de a Chalupka életében megjelent utolsó, általa összeállított kiadás, melynek szövegét az íráshoz is használtam, *Starúš plesnivecként* adja meg a címet. A továbbiakban: *Starúš*.
- 4 Ld. Alexander Noskovič: *Ján Chalupka – Tvorca slovenskej veselohry*. SAV, Bratislava, 1955. 19–20.
- 5 „Kisfaludy – rozumie sa nám Károly Kisfaludy (1788–1830), slávny maďarský básnik, zakladateľ maďarskej drámy. Volajú ho otcom maďarskej veselohry (u nás je ním práve Ján Chalupka)...” Ján Vladimír Ormis: *Poznámky a vysvetlivky*. In Ján Chalupka: *Bendegúz, Ďula Kolompoš a Pišta Kurtaforint* (Donkichotiáda podľa najnovšej módy). Tatran, Bratislava, 1983. 140–167: 146.
- 6 Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 268.
- 7 „Pomätení, zaslepení a odnárodnení páni bratia zemanía bez najmenších hmotných a najmä duševných predpokladov sa ďalej ani dostať nemohli”, „Stali sa objaviteľmi, priekopníkmi, „pioniermi”, aspoň pre seba a svoje zadubené okolie” Tomáš Oravec: *Donkichotiáda podľa najnovšej módy*. In Ján Chalupka: *Bendegúz, Ďula Kolompoš a Pišta Kurtaforint*. 168–171: 171.
- 8 (Ján Chalupka): *Ungarische Wirren und Zerwürfnisse*. Leipzig, Otto Wigand, 1842. Eredetileg név nélkül jelent meg.
- 9 (Samuel Hojč): *Sollen wir Magyaren werden?* Sechs Briefe geschrieben aus Pesth an einem Freund an der Theis. von D. H. Dritte vermehrte und verbesserte Ausgabe. Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prettnner, 1833. Eredetileg név nélkül jelent meg.
- 10 „Die gab sich nämlich von jeher eine große Mühe, ihm gegen die slovakische Sprache einen Ekel beizubringen.” (Ján Chalupka): *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint – Eine Donquixottiaede nach der neuesten Mode*. Dichtung und Wahrheit von P. P.-s. Aus dem Magyarischen übersetzt von L. von Sch. Leipzig, Otto Wigand, 1841. 6. (Eredetileg név nélkül jelent meg.) A szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. Érdekeség, hogy a címben rövid u-val, „Bendegucz”-ként szerepel, a szereplő nevéként azonban hosszán: „Bendegúcz”.
- 11 Ld. Rudolf Chmel: *Literatúry v kontaktoch*. SAV, Bratislava, 1972. 31.
- 12 Chalupka János: *A vén szerelmes, vagy a torházi négy vőlegény*. Vigjáték három felvonásban. Pest, 1835. A továbbiakban: *A vén*.
- 13 „Hätten die Magyaren das Ding gehen lassen, wie es eben ging” (Ján Chalupka): *Ungarische Wirren und Zerwürfnisse*. 64.
- 14 „Er las mitunter den Rontó Pál, den Kartigam, den Peleskei Notarius.” (*Bendegucz*, 20)
- 15 Dolgozatomban a következő kiadást vettem alapul: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Magyar Könyvkiadó Intézet, Budapest, é. n.
- 16 Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. I. kötet. MTA, Budapest, 1897. 306 és 336.
- 17 Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. 337.
- 18 Kisfaludy Károly: *A pártütők*. In *Kisfaludy Károly Válogatott Munkái*. I. kötet. Budapest, é. n. 211–255: 236.
- 19 „Vy vždy len vašu maďarčinu meliete, a ja tomu toľko rozumiem, ako hus pivu.” (*Kocúrkovo*, 9)
- 20 „My zostaneme, kde sme, ale szomszéd asszony, egy szó annyi mint száz – o rok o dva budú vraj drótári i po Kocúrkove volať: Fazekat drótoztassék asszonyom! A vy hlupáci nebudete tomu rozumieť.” (*Kocúrkovo*, 11)
- 21 „... mákos galuska i kolbász – samá slovenčina.” (*Kocúrkovo*, 24)
- 22 „A nadovšetko – maďarčinu mi v škole nezanedbávajte” (*Kocúrkovo*, 58)
- 23 „No Attila; smelo, nič sa neboj! – Anjel?” A: „Andal” (*Kocúrkovo*, 58).
- 24 Kizárólag a cseh és a szlovák történetírás által használt megkülönböztetés, mely az 1918 előtti soknemzetiségű Magyar Királyság (Uhorské kráľovstvo) és az 1918 utáni Magyarország (Maďarsko) megjelölésére használatos.
- 25 „Nuž či Slovák nemá svoj slovenský jazyk, svoj slovenský odev, svoje slovenské obyčaje?” (*Kocúrkovo*, 61)
- 26 „Nemýľte ma! Nad uhorskú reč a uhorské nohavice a uhorský chlieb a uhorské víno, uhorský dohán, uhorskú slaninu, uhorské fúzy et cetera – nič na svete!” (*Kocúrkovo*, 61)
- 27 „Ja milujem, a to dešperátne maďarčinu, ale hijába mikor darmo. – Povedal som vám, že to dávno bolo a dodnes sa zabudlo, čo sa v Ožďanoch bolo naučilo.” (*Kocúrkovo*, 62)
- 28 „Veru... ja si znám maďarských spisovateľov vážiť!” (*Kocúrkovo*, 62)
- 29 „Když se mi dym z úst vine, / nedbám, co svet zahyne. / S dymem mizne všecka péče / s ním mi mladost volne teče, / až sé (k) hrobu dofajčím” (*Kocúrkovo*, 33; *Bendegucz*, 62).
- 30 Ján Chalupka: *Kocaurkowo*. In *Hronka. Podtatranská Zábavnice. Časopis krásomilého a užitečného čtenj*; wedenjm Karla Kuzmányho Djlů I. swazek I. W B. Bystrici, pjsmem Filippa Macholda, 1836. 78–84.
- 31 Kisfaludy Károly: *A pártütők*. 253.
- 32 „Pán brat tohto »Starúša«, s ktorým sa má slovenské obecenstvo oboznámit, je »Vén szerelmes«. Priali by sme si, aby sa tento Slovák práve tak zapáčil Maďarom, ako sa tamten Maďar zapáčil Slovákom a Nemcom. Žiadnej knihy maďarskej sa tej cti nedostalo, ktorú »Vén szerelmes« u veľkého počtu slovenských a nemeckých čitateľov získal, – a tým sme maďarskej reči cestu v Liptove, Turci, Orave pripravili. – Predstavoval sa on už na maďarskom divadle, ani toto šťastie sa slovenskému peru ešte za podiel nedostalo.” (*Starúš*, 5)
- 33 Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. 267.
- 34 „V Chalupkovom vykreslení sú totiž aj symbolom víťazstva národnostných sympatií, zbavených predpojatosti a postavených na základe rovnosti.” (Alexander Noskovič: *Ján Chalupka – Tvorca slovenskej veselohry*. 143)
- 35 Ld. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. II. kötet. MTA, Budapest, 1897. 104.
- 36 Ld. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. 269.
- 37 „... egy remek ember, egyedülálló!” (*A vén*, 47)
- 38 „Mit bánom én! Tu list od moj otec, že zabada teba házasodovať, a tuto dispenzáció. – Dnes je konec”; „Ty krásna devča i krem toho, ale to musí byť remek nad remeky.” (*Starúš*, 28–29)
- 39 „... po slovensky ani jeden slovo” (*Starúš*, 47)
- 40 „Ach mój milý kincsen, z toho nebude nič! To sa pri sobáší nesľubilo; ja zostanem Slovenkou na veky vekov Amen. Moja mati bola tiež Slovenka, a ona by mi to ani v hrobe neodpustila, že sa za tú reč hanbím, ktorú ma ona naučila, keď som jej prsá požívala. Ale sa Tebe k vólí z polovice i pomadžarčím, lelken, kedvešén.” (*Starúš*, 47–48)
- 41 „Brávo lellem! tým viac ta bečelujem, a budem i ja polovic po slovensky, či hogy kell mondanom.” (*Starúš*, 48)
- 42 „Brávo! Nech pán Boh žíví i Slovák i Maďara.” (*Starúš*, 59)